

Ismet Bušatlić

RECEPCIJA IBN SINAОВИH DJELA U BOSNI I HERCEGOVINI

Rezime

U ovome tekstu autor traga za dokumentima koji svjedoče rano prisustvo Ibn Sinaovih djela na našim prostorima (od polovine XV vijeka), interes Bošnjaka za njihove raznovrsne sadržaje (medicina, filozofija, religija) koji ne jenjava do danas i moguće utjecaje koje su ona imala na intelektualna kretanja i književnu produkciju u Bosni i Hercegovini.

Na prostorima gdje su stradanja arhiva, muzeja i biblioteka cilj, a ne posljedica čestih ratova i buna – kao što je Bosna i neke druge zemlje, među narodima čiju su svaku, pa i kulturnu, historiju ispisivali njihovi neprijatelji – kao što je slučaj s Bošnjacima i nekim drugim nacijama, teško je sasvim precizno datirati ono što se događalo i dokumentirano pratiti procese koji su se odvijali u njihovoj prošlosti. No, kako je naša civilizacija ponajprije i ponajviše civilizacija pisma, a Bošnjaci vjeruju u Kitab i poštuju *jaziju*, to bar povijest knjige na ovim prostorima nije teško pratiti. Tako sasvim sigurno znamo da prva Ibn Sinaova djela stižu u naše

krajeve već s praskozorjem islama u Bosni i Hercegovini – početkom druge polovine XV vijeka.¹

Još nije utvrđeno ko je i kada donio u Bosnu prve primjerke Ibn Sinaovih djela, ali je to moralo biti još prije njenoga fetha, dok je Isa-beg rezidirao u svome Saraju, a kralj Stjepan stolovao u tvrdomu Bobovcu. To zaključujemo iz bilješki na rukopisnom kodeksu sačuvanom u biblioteci muzeja Topkapi Saraj u Istanbulu koje nam je ostavio prepisivač djela *al-Išārāt wa t-tanbīhāt (fī l-mantiq)* i *al-Išārāt fī l-hikma* koji se potpisao kao Muhammed Seferhisari i dodao da je prepisivanje dovršio u Bosni 20. ramazana 867. hidžretske, odnosno 11. juna 1463. godine. Ovaj prvi poznati prepisivač Ibn Sinaovih djela u našim krajevima morao se služiti nekim starijim predloškom koji je on, ili neko drugi, ranije donio u Bosnu.

Kako je islam ovdje brzo osvajao ljude, a islamske vjerske i obrazovne institucije, prostor, interes i potreba za knjigom bivali su sve veći. Na temelju sačuvanih dokumenata i rukopisa to možemo reći i za neka djela čiji je autor Abu ‘Ali al-Husayn b. ‘Abd Allah b. al-Hasan b. ‘Ali b. Sina. To potvrđuje druga Isa-begova vakufnama koju je, u saferu (julu) 874/1469. godine, legalizirao “siromah Mubarek, kadija u zaštićenom Sarajevu” iz koje se vidi da se među odabranim djelima u biblioteci prve medrese koju je osnovao jedan Bošnjak nalazilo i poznato djelo *al-Qānūn fī t-tibb*.

Izvršavajući obavezu hadždža, školujući se na poznatim učilištima islamskoga svijeta i službujući na sve širim prostorima Osmanskoga carstva,

¹ Od tekstova objavljenih o Ibn Sinau i njegovome djelu, u periodičnim publikacijama na bosanskom jeziku, izdvajamo: Bedribeg (pseud.), “Ibn-Sina (Avicena)”, *Bošnjak*, (11. IV 1901.), XI br. 15, str. 3; Anonim, “Biografija Ebu Ali Ibni-Sinaa”, *Gajret*, IV (1. I 1911.), br. 1, str. 6-7. S arapskog preveo Firuz Fočanin; Lujo Taler, “900-godišnjica smrti najvećeg liječnika arapske medicinske sfere”, *Gajret*, XVIII (1937.), br. 12, str. 247-248. Preneseno iz *Novosti*; A/lbert/ B/azal/a, “Avicena (Abu Ali al-Hosain ibn Sina, arapski filozof)”, *Hrvatska enciklopedija*, II, Zagreb, 1941., str. 20; Mustafa Busuladžić, “Islamska kultura. Francuski orijentalist M. Henri Laoust o islamskoj kulturi”, *Novi behar*, IX (1. I 1936.), br. 9-13, str. 147-149 do br. 17 (1. III 1936.), str. 230-232. O Ibn Sina-u i utjecaju islamske kulture na evropsku; Ćamil J. Avdić, “Ibn Sina”, *Novi behar*, VI (1. III 1933) br. 18, str. 238-240 do br. 23 (1. VI 1933.), str. 319; E. Kujundžić, “Ibn Sina (Avicena) (370-428/980-1037.)”, *Anthropos*, V-VI/1985., 293-307 i I-II/1986., 277-289.

Bošnjaci su se sve češće susretali s djelima velikoga iranskog filozofa i sve šire upoznavali njegov književni opus. S njihovim povratkom u rodni kraj povećavao se i krug poznavalaca i korisnika njegovih djela i sljedbenika njegovih ideja.

Do kraja XV vijeka Ibn Sinaova medicinska djela koriste se u Bosni kao neophodni priručnici, a vjerska i filozofska kao zanimljivo štivo. U medresama, koje se u Bosni osnivaju s početka XVI stoljeća, nalazimo neka Ibn Sinaova djela koja se već koriste kao udžbenici, a u posljednjim decenijama Bošnjaci će se okušati i kao njihovi prevodioci.

U XVII stoljeću Bošnjaci doživljavaju svoju punu intelektualnu zrelost i kulturni zenit. To je vrijeme njihovih najumnijih glava i najslavnijih pera koja će ispisati najbolje stranice znanstvenih i literarnih djela. U prvima se nerijetko čita i Ibn Sinaovo ime koje se poštuje kao autoritet (*šejh*) i naslovi njegovih djela koja se navode kao izvor.

Medicinska djela

Među osmanskim vojnicima koji su osvajali Bosnu bilo je i onih koji su posebno brinuli o zdravlju vojnika i liječenju ranjenika. Bez obzira kakvo je bilo njihovo medicinsko obrazovanje i stečeno znanje, teško je i zamisliti da nisu znali za Ibn Sinaa i njegov *al-Qānūn fī t-tibb*, budući ih je već Evropa susrela na Iberijskom poluostrvu i preko prijevoda upoznala i prihvatila još u XII stoljeću. Ti prvi hećimi, džerrahi, berberi i attari sa kakvim-takvim orijentalnim medicinskim znanjem i iskustvom donijeli su i medicinska djela do tada nepoznata u Bosni.

U naprijed pomenutoj Isa-begovoj vakufnami iz 1469. godine navedeno je čak deset naslova klasičnih arapskih medicinskih i farmakoloških djela, koja on vakufi za svoju medresu i tako čini dostupnim svima zainteresiranima. Među ovim knjigama, kao osmo djelo, naveden je Ibn Sinaov *al-Qānūn fī t-tibb* i dvije njegove prerade.² Od tada pa do danas

² G. Elezović, "Vakufija Gazi Isa-begove zadužbine u Skoplju", *Turski spomenici*, sv. I, str. 80.

ovaj medicinski bestseler prisutan je na našim prostorima bilo kao osnovno djelo, bilo kao prerada, adaptacije, izvodi ili prijevodi.

Arapski izvornik ovoga djela naći ćemo kasnije u biblioteci Karadoz-begove medrese u Mostaru, Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku i privatnoj kolekciji Mehmeda Velihodžića Razija, muderrisa Gazi Husrev-begova hanikaha u Sarajevu. Jedan primjerak ovoga djela prepisan je u XVII vijeku u Šišman Ibrahim-pašinoj medresi u Počitelju.³

U povijesti medicinske literature poznati su brojni pokušaji komentiranja, prerade i adaptacije Ibn Sinaova djela *al-Qānūn fī t-tibb* ili nekih njegovih cjelina. Tako je na jednu cjelinu ovoga djela (*al-Kullīyyat*) napisao Šarh Ibrahim b. 'Ali b. Muhammad as-Sulami al-Qutb al-Misri (umro u Nišaburu 618/1221.). Jedan primjerak ovoga komentara imala je biblioteka Karadoz-begove medrese u Mostaru.⁴

U našim krajevima dugo vremena je bilo u upotrebi i djelo *Mugaz al-Qanun* koje je napisao 'Ala'uddin 'Ali b. Abi l-Hazm al-Qarši poznatiji pod imenom Ibn an-Nafis (umro 687/1288.). Jedan primjerak ovoga djela i njegovog komentara uvakufio je još Isa-beg, bosanski sandžakbeg za biblioteku svoje medrese u Skoplju 1469. godine, a uvakufio ga je i bosanski valija hadži Mehmed-paša Kukavica za svoju medresu u Travniku 1166/1752-532. godine. Ovu knjigu su posjedovale i neke druge biblioteke u Bosni i Hercegovini.⁵

Interes za ovaj ekscerpt Ibn Sinaovog djela potvrđuje i činjenica da ga je na turski jezik preveo Ahmed b. Kemal 946/1539. godine i svoj prijevod posvetio Mehmed-paši Sokoloviću. Jedan prijepis ovoga prijevoda naručio je za sebe Sarajlija Tavit Ibrahim b. Ali, mukabeledžija (kontrolor) bosanske hazne (blagajne) za sumu od 480 akči.⁶ Na zahtjev Republičkog zavoda za zdravstvenu zaštitu u Sarajevu, djelo je na bosanski

³ K. Dobrača, "Orijentalni medicinski rukopisi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga VII-VIII/1982., str. 58.

⁴ *Ibid*, str. 59.

⁵ S. Trako, "Katalog rukopisa iz medicine, farmakologije i higijene u Orijentalnom institutu u Sarajevu", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXXII-XXXIII/1982-83., str. 205-207.

⁶ *Ibid*, str. 207-208.

jezik preveo dr. Šaćir Sikirić 1961. godine. Nedavna pojava drugoga izdanja ove knjige potvrđuje činjenicu da vjekovni interes za Ibn Sinaova medicinska djela na našim prostorima još traje.

Filozofska djela

Islam dolazi među Bošnjake u vrijeme kada su velike epohe islamske misli obilježene Ibn Sinaovom i Ibn Rušdovom filozofijom bile već davno prohujale i sasvim već zagospodarilo jedno vrijeme (period Osmanskoga carstva) izrazito antifilozofsko kome se još samo otimala Suhraverdijeva “istočna” teozofija i Ibn Arebijeva teozofska škola. Mjesto filozofije zauzela je spekulativna teologija (*‘ilm al-kalām*) i različite forme teozofije (*hikma ilahiyya*). To potvrđuju sačuvani rukopisi u kojima iz oblasti filozofije nalazimo djela iz logike (*mantiq*) i njenih poddisciplina kao što su disputacija (*‘ilm al-baht wa al-munāzara*) i nauka o pojmovima (*‘ilm al-wad’*). Poneki komentari pojedinih filozofskih pitanja izvan ovih disciplina samo su eho nekih davnih “filozofskih” vremena.

Navedeno posvjedočuju i rukopisi Ibn Sinaovih filozofskih djela koja su stigla u Bosnu i tu uvakufjavana, prepisivana, prevedena i citirana:

1. *Kitāb al-Išārāt wa t-tanbīhāt* (Knjiga o ukazivanjima i misaonim poticajima),
2. *Hall al-muškilāt al-Išārāt wa t-tanbīhāt*, komentar na navedeno Ibn Sinaovo djelo koji je napisao Nasiruddin Muhammad b. al-Hasan at-Tusi (umro 572/1273.),
3. *Kitāb aš-Šifā’*
4. *Kitāb an-Nagāt*

Prvo do sada poznato djelo prepisano u Bosni upravo je Ibn Sinaovo djelo *Kitāb al-Išārāt wa t-tanbīhāt* (Knjiga o ukazivanjima i misaonim poticajima), čije je prepisivanje dovršeno 20. ramazana 867. hidžretske, odnosno 11. juna 1463. godine.⁷ Osim originalnog teksta, u upotrebi su

⁷ M. Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, II str. 15.

bili i neki njegovi komentari kao što je *Hall al-muškilāt al-Išārāt wa t-tanbihāt*, koji je napisao Nasiruddin Muhammad b. al-Hasan at-Tusi (umro 572/1273.).⁸

Otvaranjem poznatijih medresa u Sarajevu, Mostaru, Foči, Pruscu i drugim mjestima u kojima se između ostaloga redovno predavala i logika, zanimanje Bošnjaka za ovo Ibn Sinaovo djelo dodatno je poraslo. Na njega su se pozivali muderrisi u svojim predavanjima kao i autori u svojim djelima. Tako će ga citirati Hasan Kafija u svome *Komentararu Kafijina kompendijuma iz logike*, Šejh Jujo u svome *Novom komentararu Sunčanoga traktata* i Ibrahim sin Ramadana Bošnjak u svojim *Bilješkama uz Komentar Sunčanoga traktata*.⁹

Kitāb aš-Šifā' drugo je Ibn Sinaovo djelo citirano u logičkim djelima Bošnjaka na arapskom jeziku. No kako nisu do sada u našim kolekcijama rukopisa evidentirani primjerci ovoga djela, nije sasvim sigurno da li su ga naši autori koristili direktno ili posredno. Daljnji rad na katalogizaciji rukopisa, nadamo se, rasvijetlit će i ovo pitanje.¹⁰

Još manje smo sigurni da je treće Ibn Sinaovo djelo, *Kitāb an-Nagāt*, bilo prisutno u Bosni jer ga do sada susrećemo citiranog samo po Mustafa Ejuboviću u njegovom *Novom komentararu Sunčanoga traktata*.¹¹

Djela o ljudskoj sudbini

Za tri Ibn Sinaova djela koja se bave problemima čovjeka, njegove sudbine, intelektualnom misticom i simbolima, također možemo reći da su bila poznata u Bosni. To zaključujemo na temelju sačuvanih rukopisa (kao što je slučaj s traktatom o esenciji ljubavi *Risāla fī māhiyāt al-'ašq*) i njihovim prijevodima koje su sačinili Bošnjaci (kao što je kasida na 'ayn o

⁸ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, V obradio Zejnil Fajić, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1999, str. 17.

⁹ A. Ljubović, *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1996., str. 36, 50 i 58.

¹⁰ *Ibid*, str. 36 i 50.

¹¹ *Ibid*, str. 50.

duši *al-Qasīda al-‘ayniyya fī al-nafs* i traktat o liječenju straha od smrti *Risāla fī š-šifā`i min al hawfi l-mawti wa mualāğati dāi l-igtimāni bihi* ili *Risāla fī daf`i l-gammi min al-mawti*.

Prvi traktat, *Risāla fī māhiyāt al-‘ašq* (Traktat o esenciji ljubavi), otkriven je u privatnoj kolekciji rukopisa koja je pripadala poznatom sarajevskom bibliofilu Osmanu Asafu Sokoloviću, ali nam provenijencija rukopisa nije poznata.¹²

Drugo djelo, *al-Qasīda al-‘ayniyya fī al-nafs* (Kasida na ‘ayn o duši), predstavlja jedino do sada poznato Ibn Sinaovo djelo u stihu prisutno na našim prostorima. Njegovu popularnost i potrebu da se što bolje razumije potvrđuje prijevod na osmansko-turski jezik koji je napisao naš Ali-dede Bošnjak, koji je svoj prijevod (*Terceme-i kasida-i Rūhāniyya*) također dao u stihu, ali s drugom rimom (*na rā`*) i metrom (*al-kāmil*).¹³ Istu kasidu, prije dvije decenije, na bosanski jezik pretočio je Tarik Haverić.¹⁴

Posljedni traktat, *Risāla fī š-šifā`i min al hawfi l-mawti wa mualāğati dāi l-igtimāni bihi* ili *Risāla fī daf`i l-gammi min al-mawti*, koji je na bosanski jezik preveo Mehmed Handžić 1942. godine, još jedan je dokaz više kontinuiranoga zanimanja za Ibn Sinaovo djelo među Bošnjacima.¹⁵

¹² *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, V obradio Zejnil Fajić, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1999, str. 18.

¹³ Ali-dede al-Harīmī, *Terceme-i kasida-i Rūhāniyya*, rukopis u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, R-2995, fol. 82b-83b; Istanbul, Nūrūōsmaniyye kutuphanesi, br. 3504/4024, fol. 40-45; Kairo, Dār al-kutub - Tal`at, br. 125, fol. 9b-11a; I. Kasumović, "Prevođenje kao hermeneutički postupak – Ali-dedeov prijevod Ibn Sinaove Ajnīje na osmansko-turski jezik", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 37, Sarajevo, 1987.

¹⁴ T. Haverić, "Pjesan o duši", *Život*, 11-12, Sarajevo, 1981, str. 561-563.

¹⁵ M. Handžić, "Rasprava islamskog filozofa Ibn Sina-a o smrti i strahu od nje" *El-Hidaje*, V/1942, br. 4-5, str. 90-98.

Teološka djela

Pronalazak rukopisa komentara posljednjih triju kur'anskih sura (*Risāla fī tafsīr talāt suwar min al-Kitāb*), čiji je prepisivač Salih b. Jahja Tuzlak, u bosansko-hercegovačkim kolekcijama daje nam za pravo ustvrditi da su Ibn Sinaova djela i sa teološkom tematikom bila prisutna na našim prostorima.¹⁶ Uništeni i neobrađeni rukopisi za sada kriju odgovor na pitanje da li je ovo i jedino njegovo teološko djelo koje je privlačilo naše pretke. Znajući da je upravo vjerska knjiga bila najbrojnija u našim bibliotekama, s razlogom očekujemo potvrdu prisutnosti i drugih Ibn Sinaovih traktata s ovom tematikom.

Na temelju izloženoga, sasvim je očito da se u glavne tematske okvire pozamašnoga književnog opusa velikoga iranskog liječnika, filozofa i šejha mogu smjestiti i djela prisutna u Bosni. Ona su tu rado čitana, često uvakufljivana, strpljivo prepisivana, dosljedno citirana i vjerno prevedena. To potvrđuje stalan i naglašen utjecaj Ibn Sinaove misli na naše intelektualne tokove.

Ismet Bušatlić

THE RECEPTION GIVEN TO IBN SINA'S WORKS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

In this paper the author traces documents testifying to the early presence of Ibn Sina's works in this region (from the mid 15th century), and the interest shown by Bosniacs in their wide-ranging content (medicine, philosophy, religion), which has not abated to this day, together with the possible influence of these works on intellectual developments and literary production in Bosnia and Herzegovina.

¹⁶ K. Dobrača, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak II Gazi Husrevbegova biblioteka, Sarajevo, 1963., str. 501. M. Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, II Svjetlost, Sarajevo, 1988., str. 250.